Gyventi ne Lietuvoje, bet Lietuva

Aurelija BANIULAITIENĖ

„Esu labai pastovus. Jau 50 metų gyvenu Berlyne, vienoje iš jo centrinių vietų netoli Aleksandro aikštės (Alexanderplatz). Iš abiejų pusių mano balkoną supantys žali medžiai man primena Lietuvą, tėvų ūkio sodą netoli Kalvarijos Marijampolės apskrityje“, – paklaustas, kur dabar jo namai, kalbą pradeda žinomas Lietuvos ir Vokietijos žurnalistas, publicistas, kultūros visuomenininkas Leonas Stepanauskas. Nors jo gyvenimo statišku anaiptol nepavadinsiu: jo nuolatinė judėjimo trajektorija – tarp Berlyno, Vilniaus ir Marijampolės. Perkoptas devyniasdešimtis jam nėra kliūtis savarankiškai keliauti, kiekvieną dieną prisėdus prie rašomojo stalo padirbėti. Nors, kaip pats sako, nesąs iš tų laimingųjų, kurie čia, Lietuvoje, dar turi artimų žmonių, pas kuriuos galėtų užsukę kavos išgerti. Jį į Tėvynę atviliojantys tikslai yra kitokie. „Norisi palikti kažką savo kraštui“, – sako žurnalistas, taip niekada ir nenutraukęs saitų su Tėvyne. Jo galvoje nenustoja suktis daugybė planų, kaip plėsti lietuvių ir vokiečių kultūrinius ryšius, įamžinti Lietuvai reikšmingus istorinius paminklus ir iškilias asmenybes. Padėjęs mūsų šaliai išsaugoti ir įamžinti rašytojo Tomo Mano palikimą Nidoje, priartinęs Vydūną ir jo mokinį bei draugą, Karaliaučiaus universiteto baltistą Viktorą Falkenhahną, Leonas nė nemano sustoti. **Būdamas jau garbaus amžiaus, keliavo po Islandiją anuometės nepriklausomos Lietuvos patrioto keliautojo Teodoro Bieliachino pėdsakais ir parašė apie jį knygą.** Prieš keletą metų aktyviai prisidėjo prie Donelaičio gimimo 300 metų paminėjimo. Žvelgiant į šį tokį turtingą įvykių ir patirčių gyvenimą tebegyvenantį žmogų neapleidžia nuostaba ir suvokimas, kad galbūt tikrai mūsų siekiai ir troškimai gali permaldauti laiką. O gal iš tiesų Leoną tebesaugo šeimos turėtas 200 metų senumo švenčiausios mergelės Marijos paveikslas ir jam, dar paaugliui, *išdrįsusiam parašyti laišką ką tik išrinktam popiežiui Pijui XII,* suteiktas jo palaiminimas?

Svajonė – sugrąžinti šlovę vaikystės miestui Kalvarijai

Stepanauskas gimė 1925 metais Kaune, tačiau greitai su tėvais persikėlė į Kalvariją. Čia jis baigė progimnaziją, vėliau Rygiškių Jono gimnaziją Marijampolėje. Vaikystėje dėdės vaistininko namuose Kalvarijoje jam teko prie

vieno stalo sėdėti su rašytoju Antanu Žukausku-Vienuoliu, atvykdavusiu čia į svečius. Paskutinėje Rygiškių Jono gimnazijos klasėje jis sukūrė eiles, kurios vėliau tapo Beatričės Grincevičiūtės atliekama nemariąja daina „Žvaigždutė“ (Balio Dvariono muzika). Tiesa, kad eilėraštis panaudotas dainai, pats autorius sužinojo gana vėlai, jai labai išpopuliarėjus, o žodžiai kurį laiką buvo priskirti net pačiai Salomėjai Nėriai. Kalvarijos miestelis artimas L. Stepanauskui ir dėl to, kad čia jo tėvą Praną Stepanauską – 4 karo mokyklos laidos bedramokslį lankėsi garsusis lakūnas Stepas Darius. „Atvažiuoju prisimindamas savo vaikystės, jaunystės vietas. O tai yra Suvalkija. Kalvarija man jautri vieta, ypač retas miestas“, – pasakoja Leonas. Prieš dešimtį metų apie jį yra rašęs ir viešai publikuotame straipsnyje „Kai Kalvarija buvo didelė, o Starapolė-Marijampolė visai maža“. Jam skauda širdį, kad dabar Kalvarija visiškai sunykusi. Abu pasauliniai karai, kaip jis sako, perėjo su ugnimi. Sunaikino ir jo artimųjų turtą. Tačiau kiekvieną kartą grįždamas ten vis ką nors pastebi. XIX a. archyviniuose dokumentuose rado, kad prieš Pirmąjį pasaulinį karą, pačioje XIX a. pabaigoje, Seinų vyskupas Antanas Baranauskas atvažiuodavo į Kalvariją ir skaitydavo pamokslus lietuviškai, kai dauguma kitų kunigų tai darė lenkiškai. Net iš paties vaikystės prisiminimų išplaukia senelio iš mamos pusės bažnyčioje girdėtas ir namuose išplatintas pareiškimas, kad Dievas lenkiškai supranta geriau. „Užsidegiau mintimi, kad tą faktą reikia pažymėti memorialine lenta, ir patyriau, kaip sunku nepriklausomoje Lietuvoje tą padaryti. Kalvarijoje buvo progimnazija, Marijampolėje – garsioji Rygiškių Jono gimnazija, kurioje Vincas Kudirka, Jonas Basanavičius buvo mokinys. Kaip ir dabartinis Lietuvos Ministras Pirmininkas Saulius Skvernelis. Ir nors, atrodytų, galimybių daug, bet aš jų pasigedau“, –kartėliu dalijasi pašnekovas, sunkiai sulaukęs paramos savo idėjai. Visgi dėl Leono atkaklumo jo asmeninėmis lėšomis 2018 m. pavasarį ant Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos Vardo bažnyčios sienos buvo iškilmingai atidengta memorialinė lenta, pirmoji šiame sename istoriniame miestelyje. Akmenyje iškaltas įrašas primena, kad 1898 m. gegužės 13–16 dienomis šioje bažnyčioje Šv. Mišias aukojo, lietuviškus pamokslus sakė ir Sutvirtinimo sakramentą šimtams tikinčiųjų suteikė Seinų vyskupas Antanas Baranauskas – lietuvių dainius, „Anykščių šilelio“ kūrėjas. Atkaklusis išeivis ties tuo dar nenorėtų sustoti. Jo galvoje kirba kitų istorinių faktų, galinčių sugrąžinti turėtą šlovę šiam mažam pasienio miesteliui, įamžinimas. Juk karo metais Kalvarijoje buvo kalinami sukilėliai, knygnešiai, Vincas Kudirka, Petras Klimas. Jame dar daug įsimintinų vietų, kurios kol kas visų užmirštos. Leonas šioje veikloje negali atsidžiaugti vienu savo pagalbininku – istoriku marijampoliečiu Rimvydu Urbonavičiumi.

Talentų daug, bet viršų paėmė žurnalistika

„Dabar aš bendradarbiauju su žurnalu „Santara“. Galėčiau paminėti vieną savo meilę – Heinricho Heinės eilėraščiui „Lorelei“. Dviejų žymiausių Lietuvos poetų vertimų buvo neįmanoma dainuoti. Šitą iššūkį priėmiau ir laimėjau. Grįžau į savo ankstyvos jaunystės laikus, poetu buvau iki paskutinės gimnazijos klasės. „Santaros“ žurnalas vasaros numeryje paskelbė mano vertimą, kurį dainininkė Judita Leitaitė, Lietuvos teatro ir muzikos akademija pripažino tinkamu dainai“, – pasakoja Leonas. Pirmuosius posmavimo bandymus jis pradėjo dar progimnazijoje, eiles siuntė spausdinti leidiniui „Ateities spinduliai“. Vėliau Rygiškių Jono gimnazijoje jau buvo pripažintas poetas, poetų būrelio pirmininkas. „Kodėl nustojau rašyti eilėraščius? Tada dar nežinojau, kad mano „Žvaigždutė“ bus populiari. Ją sukūriau būdamas šešiolikos septyniolikos paskutiniais karo metais, kai viskas buvo aptemdyta. Aptemus žvaigždės gražiau atrodo – artimesnės, savesnės. Ilgai nežinojau, kad šis mano eilėraštis virto daina. Vieną kartą, jau gyvendamas Vilniuje tokiame vargingame namelyje, susirinkus draugams kažko išėjau į lauką ir per atdarą langą išgirdau vieną iš draugų dainuojant šią dainą. Bet ir tada nesupratau. Dar vėliau išgirdau ją atliekant garsiąją Beatričę Grincevičiūtę, su kuria vėliau susipažinome ir per tą dainą tapome didžiausiais draugais“, – atgimsta jaunystės istorija jo lūpose. Vėliau daina jį suvedė ir su kompozitoriumi Baliu Dvarionu. „Norėjau būti toks poetas kaip Brazdžionis. Vėliau, kai jau buvau išvažiavęs į Vokietiją, parašiau jam laišką, susitarėme susitikti. Susitikome Vilniuje, kai jis grįžo nepriklausomybės metais į Lietuvą su visa šlove. Man paskyrė rytus, kai pusryčiaudavo, nes kitą laiką užpildydavo buvę draugai. Tada jis man davė pylos, kodėl nerašiau, o aš jam atsakiau: „Norėjau būti toks kaip tu““, – prisiminimais dalijasi L. Stepanauskas.

Studijuodamas Vilniaus universitete germanistiką Leonas lygiagrečiai baigė ir teatro studiją, kuri anuomet buvo greta dabartinio Nacionalinio teatro. „Čia pamačiau, kas yra tikras aktorius. Jau baigdamas jaučiau, kad neturiu tam pakankamai talento. Laimei, kad universitete studijos vienais metais ilgesnės. Po baigimo paskyrė į Kauno teatrą. Pabaigtuvių proga vyko didžiausias balius ir aš svarsčiau – važiuoti į tą Kauną ar ką. Sėdžiu ir galvoju. Žinoma aktorė Monika Mironaitė, juk visi mus pažinojo, irgi vynelio, matyt, paėmusi uždėjo ranką man ant peties ir pradėjo girti, koks aš nepaprastas aktorius. Dieve, galvoju, kaip ji meluoja, tokia aktore būdama. Ir tada priėjo jau visiškai girtas aktorius Valerijonas Derkintis, uždėjęs ranką ant peties man pasakė: „Leonai, aš tave

myliu, žiūrėjau visus tavo vaidmenis, nepyk, bet tavyje nėra, Stanislavskio žodžiais tariant, persikūnijimo (čia buvo pavartotas rusiškas žodis – autorės past.)“. Tada aš prišokau, jį apkabinau ir pasakiau: „Ačiū ačiū ačiū“. Taip buvo išspręsta, kad aš ir aktoriumi netapau“, – juokdamasis dar vieną įdomią istoriją primena pašnekovas. Tačiau aktorinės studijos vėliau jam labai pravertė – be jų nebūtų padaręs sėkmingos karjeros Vokietijos televizijoje.

Užsienyje gyvenusią šeimą išmokė kalbėti lietuviškai

Leonui tiesiog nesuprantama klausimo apie tapatybės ir gimtosios kalbos išlaikymą, ilgai gyvenant ne Lietuvoje, sukūrus mišrią šeimą, problematika. Jis pats puikiai išsaugojęs lietuvių kalbos tartį ir žodyną, nors lygiai taip pat gerai kalba vokiškai, moka lenkiškai, rusiškai. Po universiteto Leonas dirbo tuometės Lietuvos radijuje jaunimo laidų korespondentu. Anot jo, kaip eilinis turistas, tik su mikrofonu rankose, kartą, kaip tai buvo įprasta, prisijungė prie to meto geriausių šalies medikų grupės keliavusios į Rytų Berlyną. Ten apžiūrėjo geriausias Berlyno ligonines, sveikatos centrus ir štai „ant tako“ jam pasitaikė vietinė medicinos studentė. Tada padarė su ja interviu. Užsimezgė kontaktas ir niekas net nepastebėjo, kaip vokietaitė Marlena po metų tapo oficialia Leono žmona. Iš pradžių ji atvykdavo į Lietuvą, stengėsi mokytis lietuvių kalbos, bendravo su vyro draugų ir pažįstamų ratu, kuriame buvo daug žinomų kultūros ir meno žmonių, tokių kaip B. Dvarionas, J. Marcinkevičius, J. Čiurlionytė, B. Grincevičiūtė ir kt. Kadangi ji buvo dar tik pirmo kurso studentė, negalėjo atvykti nuolat gyventi į Lietuvą, tad persikraustyti reikėjo vyrui. Pradžioje jis gavo leidimą išvykti iš sovietinės Lietuvos tik laikinai, bet, kaip pats sako, laikinumas tapo amžinybe. Radijo komiteto pirmininkas net bėgo į partijos Centro komitetą klausti, ką daryti su norinčiu išvykti darbuotoju. Jam buvo atsakyta: „Jei norėjai ką daryt, reikėjo anksčiau – dabar per vėlu. Dėl kokio Stepanausko nesipyksime su Demokratine Vokietija“. Žmona baigė studijas, apgynė disertaciją, buvo pripažinta gydytoja. Per tą laiką Leonas taip pat iš eilinio ekskursijų vadovo spėjo tapti etatiniu Berlyno televizijos darbuotoju. Jis pasakoja, kad žmonai nebuvę lengva išmokti lietuviškai. Jai padėjo užsispyrimas ir principas – ką turi tu, tą ir aš noriu turėti. Ir atvirkščiai – vokiečių kultūros subtilybių vyras mokėsi iš žmonos. „Marlena man sakydavo vokiškai, aš atsakydavo lietuviškai. Mus girdėdama dukra Daina išmoko abi kalbas puikiai – kalba be jokio akcento, taip kaip aš“, – džiaugiasi Leonas. Beje, dukrai vardą išrinko jos mama. Dabar dukra pripažinta Berlyne psichologijos daktarė, pati augina dukrą Aną Luizą Jūratę. Daina dažnai su tėvu lankosi Lietuvoje ir čia

sutinkama kaip sava. Deja, Leono žmonos vardas jau seniai tapęs tik legenda, daug eilėraščių jai skirta. Kai dukrai buvo keturiolika metų, ją ištiko sunki liga ir mirtis. Netekęs gyvenimo moters, Leonas daugiau niekada nevedė.

Prasmingai darbuotis Lietuvai buvo galima per atstumą

Pradėjęs dirbti Berlyno televizijoje, kur praleido 27-erius metus, Leonas labai greitai suprato, kad iš ten gali prasmingai darbuotis Lietuvos labui. Jis net neabejoja, jog visą gyvenimą buvo stebimas akylos KGB akies. Puikiai žinojo, kas buvo SSRS–Vokietijos Demokratinės Respublikos draugystės draugija, todėl reikėjo būti budriam ir atitinkamai laikytis. Šios draugijos ambasadorius kartą iškvietęs bandė atkalbėti nuo vykimo į Šveicariją dėl Tomo Mano palikimo įamžinimo. Paklaustas apie priežastis, išgirdo tik: „Sakykite, kad sergate.“ „Būkite toks sveikas ir jūs!“ – tąkart atšovė kliūtis bandžiusiam daryti funkcionieriui ir išvažiavo. Prireikė nemažai laiko, kol Leono susirašinėjimas su T. Mano našle Katia davė vaisių. Jai patiko laiškai ir ji pakvietė Leoną apsilankyti Ciuriche. Atkaklusis T. Mano kūrybos gerbėjas niekaip negalėjo atsisakyti tokios galimybės. Pastangos išsaugoti Nidoje nuo fizinio sunaikinimo patį „Tomo Mano namelį“ ir turiningas bendravimas su žymiojo prozininko žmona Katia aprašyti jau tris kartus perleistoje L. Stepanausko knygoje „Tomas Manas ir Nida“.

Tąkart Ciuriche Leoną likimas suvedė ir su lietuvių „Vilties prezidentu“ vadintu šviesios atminties Stasiu Lozoraičiu. Pradžioje vyrai vienas į kitą žiūrėjo gana atsargiai – vienas iš Demokratinės Vokietijos, kitas – iš JAV, bet vėliau, kai Lozoraitis nusivedė Leoną į savo kuklų viešbučio kambarėlį, jie nuoširdžiai pasikalbėjo ir liko draugais ilgam. Prisimena, kad Stasys tame kambarėlyje paprašė Leono parodyti sovietinio piliečio, gyvenančio užsienyje, pasą. Gavęs šį į rankas vartė, su didžiausiu susidomėjimu apžiūrinėjo kiekvieną antspaudą. Dabar Leonas turi du pasus – vokišką ir lietuvišką. Jis ypač didžiuojasi jam išimties tvarka suteikta Lietuvos pilietybe.

Milijoninė kolekcija Lietuvai, ne Čikagai

Lietuvoje buvo pradėta rūpintis, kaip laimėti Mykolo Žilinsko užsienyje sukauptą meno kolekciją. Daug kas vėliau nuopelnus sau prisiskyrė. Bet Stepanauskas turi savo asmeninę istoriją, susijusią su šiuo meno mylėtoju. Vieną gražią birželio dieną Leonas nuvyko pas kolekcininką į Vakarų Berlyną. Prisimena, jis gyveno miesto pakraštyje tarp sodų: „Pasirėmęs ant sodo vartelių stambus vyras manęs

jau laukia. Priėjęs pasisveikinu, o jis pasistiebia, toks nedideli ūgio, ant kojų pirštų ir klausia: „O kur kitas?“ „Koks kitas?“, – teiraujuosi. „ O gi rusas, pas mane be ruso nė vieno nebuvo.““ Svečią pavaišino, bet pokalbis pradžioje mezgėsi gan šaltai. Apie paveikslus Leonas tik užsiminė, suprato iš šeimininko kalbų jo norą atiduoti juos į kažkurį Čikagos muziejų. Sutelkęs visą vidinę drąsą Leonas išdrįso paprašyti padovanoti meno kolekciją Lietuvai. Tada M. Žilinskas suniekino tarybų Lietuvą ir pasipiktinęs priminė, kad jo seserys išvežtos į Sibirą. Tą akimirką Leonas įkvėpė oro ir pasakė: „Klausykit, tai geriausia sąlyga grąžinti seseris!“ Ši mintis pasiekė ir Draugystės draugiją, kuri greitai identifikavo, kas tokią mintį pakišo. Leonui buvo uždrausta eiti į Vakarų Berlyną ir bendrauti su Žilinsku. „Tada mes be galo be krašto kalbėdavomės telefonu. Vokietijoje milijonai žmonių, niekas nepajėgė sukontroliuoti visų skambučių“, – prisimena pašnekovas. Greitai Žilinsko seserys buvo sugrąžintos į Lietuvą geresnėmis sąlygomis nei kiti tremtiniai. Pats M. Žilinskas susidraugavo su Lietuvos meno ir kultūros žmonėmis, o jo milijoninė kolekcija parkeliavo į Kauną ir praturtino Lietuvos meno lobynus. Kai sunkiai sirgo, jam buvo pasiūlyta Lietuvoje gydytis. Leonas atsimena aplankęs jį Kauno klinikose. Ten buvo ir viena iš jo seserų, kuri vos nepuolė bučiuoti Leonui rankų. Kartu buvusi Leono duktė Daina, tuomet Berlyno meno mokyklos mokinė, tą kartą grojo sergančiam kolekcininkui savo smuikele.

Biblioteka – viena svarbiausių savišvietos vietų

Anot L. Steapanausko, dabar plačiai pradėta kalbėti, kad bibliotekos, tokios, kokios buvo iki šiol, taps nereikalingos. Jis mano visiškai priešingai. Vokietijoje šių metų pirmoji kultūros premija įteikta būtent Berlyno valstybinei bibliotekai. „Stebiu šį pasaulį ir suprantu, kad keičiasi bibliotekų prasmė. Amerikoje ir Vokietijoje jos virsta mokslinėmis institucijomis. Į universitetą eina jauni žmonės įgyti specialybės, o bibliotekos turi tapti antra savišvietos vieta. Universitetas turi rektorių, o į biblioteką atėjęs skaitytojas yra pats sau rektorius“, – samprotauja jis. Pavyzdžiui, dabar po gaisro Alytuje pritrūko specialiosios literatūros, kaip tvarkytis su situacija. Jos nėra arba ne visi skaito užsienio kalbomis. Bibliotekų darbuotojai turėtų labai aukštai pakelti savo kvalifikaciją, įsitikinęs tarp Lietuvos ir Vokietijos gyvenantis tikras pasaulio pilietis, o kartu ir pats gryniausias Lietuvos sūnus.

Šiandien jo kelias veda į „Santaros“ konferenciją Marijampolės P. Kriaučiūno viešojoje bibliotekoje. Kitą savaitę jis kaip garbės narys dalyvaus Vydūno draugijos susirinkime Vilniuje ir pristatys naują jaunimo sekcijos pirmininkę –

gabią studentę iš Kalvarijos apylinkių, kuriai sostinėje Leonas padeda ir buities rūpesčius spręsti. Kitą mėnesį galbūt atsidurs Londone Č. Dikenso muziejuje, kurio direktorius yra jo geras draugas. Bet galvoje nenustos suktis mintys apie Lietuvą ir krūtinėje kirbės nenumaldomas gimtinės ilgesys. Taigi greitai vėl jo čia sulauksime…

pasauliolietuvis.lt

„Pasaulio lietuviai ir Lietuva“

Mielai pasidalysime svetainėje skelbiamais tekstais ir nuotraukomis, tik prašome nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS